

**Романюк В.В., викладач кафедри кримінального процесу
факультету підготовки фахівців для підрозділів слідства ХНУВС**

Умови обґрунтованості застосування примусу щодо неповнолітніх

Введення в дію Кримінального процесуального кодексу України пов'язано із необхідністю правильного сприйняття та застосування слідчими, прокурорами, суддями його норм, що зокрема стосується норм, якими врегульовано кримінальне провадження щодо неповнолітніх. Актуальність цього питання обумовлена тим, що під час здійснення такого провадження може відбуватися, іноді істотне, обмеження прав та законних інтересів цих особливих учасників кримінального судочинства. Саме тому завданням кримінальної процесуальної науки є розробка теоретичних рекомендацій і практичних пропозицій щодо належного застосування нових за змістом та формою норм КПК України, у тому числі і щодо кримінального судочинства стосовно дітей. Одним з таких питань, яке має істотне значення для забезпечення прав неповнолітніх у кримінальному судочинстві, є питання застосування до них процесуального примусу.

Слід відзначити, що новий КПК України передбачає істотно інші підходи до застосування примусу. Так, у кримінальному судочинстві застосування примусу здійснюється, по-перше, за наявності відповідних підстав та в порядку, передбаченому законом, а по-друге, за умови «щоб жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу» (ст. 2 КПК України). Тобто застосування процесуального примусу, виходячи зі змісту ст. 2 КПК України повинно бути обґрунтованим та здійснюватися в порядку та на підставах, передбачених законом. Це не тільки обмежує випадки безпідставного застосування щодо особи заходів правообмежувального характеру, а й передбачає необхідність доведення з боку слідчого, прокурора або суду потреби у їх застосуванні. Такий підхід у

більшому ступені відповідає правовому та демократичному характеру нашої держави.

Що ж стосується такої специфічної категорії громадян України та особливих учасників кримінального провадження як неповнолітні, то застосування примусу щодо них, окрім загальних підстав та умов, має власну специфіку. Зокрема ч. 2 ст. 10 КПК України передбачає, що у випадках і порядку, передбаченому цим кодексом, певні категорії осіб (зокрема, неповнолітні) під час кримінального провадження користуються додатковими правами. У рекомендації Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 18.07.2013 № 223-1134/0/4-13 прямо вказано, що кримінальне провадження щодо неповнолітніх здійснюється у загальному порядку з урахуванням особливостей, передбачених главою 38 КПК, та із дотриманням принципу забезпечення реалізації неповнолітніми особами права користуватися додатковими гарантіями, встановленими вітчизняним законом та міжнародними договорами. Такий підхід відповідає положенням основних міжнародно-правових актів в сфері прав дитини. Зокрема, ст. 3 Конвенції ООН «Про права дитини» визначає, що в усіх діях щодо дітей першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини, а ст. 37 Конвенції встановлює вимогу, щоб жодна дитина не піддавалась катуванням та іншим жорстоким, нелюдським або принижуючим гідність видам поведінки чи покарання. У свою чергу в п. 54 Керівних принципів ООН для попередження злочинності серед неповнолітніх (Ер-Рядські керівні принципи) передбачено умову, щоб ніяка дитина або молода людина не повинна піддаватися грубим або принижуючим гідність покаранням в сім'ї, в школі або в інших установах. Нарешті, п. 5.1. Мінімальних стандартних правила ООН, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх ("Пекінські правила") передбачає правило, згідно якого система правосуддя щодо неповнолітніх спрямоване в першу чергу на забезпечення благополуччя

неповнолітнього і забезпечення того, щоб будь-які заходи впливу на неповнолітніх правопорушників були завжди сумірні як з особливостями особистості правопорушника, так і з обставинами правопорушення.

З аналізу міжнародно-правових актів та положень чинного КПК України можна зробити висновок, що до умов застосування примусу до неповнолітнього можна віднести наступні положення:

- виключність застосування примусу як заходу впливу на неповнолітнього;
- дотримання при цьому честі та гідності неповнолітнього;
- відповідність заходу примусу тяжкості та обставинам кримінального правопорушення;
- врахування особливостей особистості неповнолітнього;
- якнайкраще забезпечення інтересів дитини в разі застосовування примусу;
- обґрунтованість слідчим, прокурором, суддею необхідності застосування примусу;
- дотримання вимог процесуальної форми при застосуванні до неповнолітнього примусу.

Саме ці критерії, окрім загальних правил обмеження прав особи у кримінальному судочинстві повинні бути враховані при прийнятті рішення про застосування до неповнолітнього, який бере участь у кримінальному провадженні, заходів, що містять у собі примус.

На підставі наведеного ми можемо відзначити, що застосування щодо неповнолітніх заходів примусу – це здійснюване на підставах та в порядку передбаченому КПК України обґрунтоване застосування до неповнолітнього процесуального примусу з метою досягнення дієвості цього провадження з одночасним дотриманням прав та свобод такої особи та за умови якнайкращого забезпечення його інтересів.

Вважаємо, що таке розуміння та підхід до застосування примусу щодо неповнолітніх не тільки відповідатиме тим підходам, що визнані у міжнародній практиці та практиці Європейського суду з прав людини (Справа "Свершов проти України"), а й знайде своє відображення у новому КПК України. Мова йде про положення ч. 2 ст. 484 КПК України, яка орієнтує слідчого, прокурора та суддю на те, що під час кримінального провадження щодо неповнолітнього вони зобов'язані здійснювати процесуальні дії в порядку, що найменше порушує звичайний уклад життя неповнолітнього та відповідає його віковим та психологічним особливостям та вживати всіх інших заходів, спрямованих на уникнення негативного впливу на неповнолітнього. Вважаємо, що «здійснювати процесуальні дії» повністю може бути віднесено до застосування заходів примусу щодо неповнолітнього.

Узагальнюючи наведене відзначимо, що застосування заходів примусу щодо неповнолітніх визнається як у міжнародних актах, так і кримінальному процесуальному законодавстві України крайнім заходом впливу, який застосовується лише за певних умов та обставин. Слідчим, прокурором, судом кожного разу повинна бути доведена обґрунтованість та необхідність застосування до неповнолітнього конкретних заходів примусу. З метою приведення правозастосовної практики у відповідність із міжнародними актами у сфері прав дитини та оновленою правовою основою кримінального провадження щодо неповнолітніх пропонується передбачити в гл. 38 КПК України норму, яка регламентувала б застосування заходів примусу щодо неповнолітніх. Зокрема це стосується визначення всієї сукупності умов, підстав та порядку застосування до неповнолітнього під час кримінального провадження заходів примусу. Метою уведення цього дослідження слід вважати подальше приведення кримінального провадження щодо неповнолітніх у відповідність із міжнародно-правовими актами у сфері захисту прав дитини, а також можливість гарантування того, щоб жодна

неповнолітня особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу.